

İBN MU’Tİ’NİN *ED-DÜRRETÜ’L-ELFİYYE*’SİNDE KULLANDIĞI NAHİV USÛLÜ DELİLLERİ VE ŞÂHİTLER*

Fatih YEDİYILDIZ*

Özet: Nahiv usûlü, icmâlî nahiv delillerinden, onlarla istidlal usûllerinden ve delil getirilenin durumundan bahseden bir ilimdir. Tartışmalı olmakla birlikte nahiv usulünün semâ, icmâ, kıyas, istishab olmak üzere dört delili vardır. Suyûtî, İbn Cinnî, el-Enbârî, ez-Zeccâcî gibi önemli nahivciler nahiv usûlü alanında müstakil eserler yazmışlar ve bu delillerden bahsetmişlerdir. Şair ve edip olan İbn Mu’tî, kıraat, hadis, fıkıh, Arap dili ilimleri gibi farklı ilim dallarında eser vermiş bir nahivcidir. Manzum gramer kitabı *ed-Dürretü’l-Elfiyye*, onun en yetkin eseridir. Gramer tarihinde önemli bir yere sahip bu eserinde İbn Mu’tî, nahiv usûlü delillerinden semâ, icmâ, kıyas, istishâbı kullanmış ve şâhid olarak başta Kur’an olmak üzere hadis, Arap şiiri ve darb-ı mesellerden istihadda bulunmuştur. Bu çalışmamızda Arap grameri tarihinde ilk elfiyye olan bu eserin kısa bir tanıtımını yaptıktan sonra eserde kullanılan istidlal usûllerine ve getirilen şâhitlere yer vererek eserin ilim câmiasında daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamayı hedefledik.

Anahtar Kelimeler: Nahiv, *ed-Dürretü’l-elfiyye*, Nahiv usûlü, İstishad.

Proofs of the Nahiv Usûl and Witnesses Used by Ibn Mu’ti in her *ed-Durretu’l-alfiyya*

Abstract: The Nahiv method is a science that mentions the proofs of nahiv, the methods of dedication with them and the state of the proof. According to many nahiv scholars, there are four evidences of nahiv method: sema, ijma, analogy, istishab. Important nahiv scholars such as Suyûtî, İbn Cinnî, el-Anbârî, ez-Zeccâcî wrote individual works in the field of nahiv method and mentioned these evidences. Ibn Mu’ti is a poet and a nahivist who has written works in different branches of science such as recitation, hadith, fiqh, Arabic language sciences. His verse grammar book *ed-Durretu’l-alfiyya* is his most competent work. In this work, which has an important place in the history of grammar, İbn Mu’ti used sema, ijma, analogy, istishâb which are among the proofs of the nahiv method, and as a witness, he brought witnesses from hadiths, Arabic poetry, and proverbs, especially the Qur’an. In this study, after making a brief introduction of this work, which is the first elfiyye in the history of Arabic grammar, we aimed to contribute to better understanding of the work in the science community by including the metaphors used in the work and the witnesses.

Keywords: Arabic Grammer, *ed-Dürretü’l-Elfiyye*, The Nahiv method, İstishad.

Giriş

Nahiv usûlü, icmâlî nahiv delillerinden, onlarla istidlal usûllerinden ve delil getirilenin durumundan bahseden bir ilimdir. Suyûtî, İbn Cinnî, el-Enbârî, ez-Zeccâcî gibi önemli nahivciler nahiv usûlü alanında müstakil eserler yazmışlar ve nahiv usûlü delillerinden bahsetmişlerdir. Nahiv usulünün semâ, icmâ, kıyas, istishab olmak üzere dört delili vardır.

Suyûtî, nahiv usûlünü “icmâlî nahiv delillerinden, onlarla istidlal usûllerinden ve delil getirilenin durumundan bahseden ilimdir.”¹ şeklinde ta’rif eder. O’na göre nahiv usulünün semâ, icmâ, kıyas, istishab olmak üzere dört delili vardır.² İbn Cinnî, *Hasâis* adlı eserinde

* Bu makalede, *Arapça Öğretiminde Nazım Geleneği ve İbn Mu’ti’nin Elfiyye*’si adıyla hazırladığımız doktora tezinden istifade edilmiştir.

* Öğretim Görevlisi, Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı fatih-cuha@hotmail.com.

¹ Suyûtî, Celâlüddin, *el-İktirah fî ilm-i usûlin-nahv*, (Beyrut: Darü’l-kütübü’l-ilmiyye, 1998), s. 13.

² Suyûtî, *el-İktirah fî ilm-i usûlin-nahv*, s. 13.

Arapça'nın ölçüleri, semâ ve kıyasın cevâzı, semâ ve kıyasın çelişmesi durumu, Arap halkının icmâsı hakkında sözün ne zaman delil olacağı, nahvî illetler, âmiller, şaz olanlar gibi konulardan bahsederek³ nahiv usûlü kaidelerinden çoğunu temellendirmiş ve kendinden sonra gelenlere yeni ufuklar açarak dil ve gramerde yeni usûller koymuştur. Ondandır bu alanda çalışmalar yapan el-Enbârî, bu alanda yazılan ilk müstakil eser olan *Lüma'u'l-edille fi usûli'n-nahv* kitabıyla nahiv usûlünden bahsetmiştir. Bu alanda eser yazanlar arasında *el-Îzâh fi ileli'n-nahv* adlı eseriyle ez-Zeccâcî'yi ve *İlelü'l-nahv* adlı eseriyle İbnü'l-Verrâk'ı da zikredebiliriz. Suyutî, *İktirah* kitabının mukaddimesinde bu eserlerdeki nahiv üsûlüne dair bilgileri özetlemiştir. Böylelikle nahiv usûlü ilminin konularını bir araya getirerek onu müstakil bir ilim haline getirmiştir.⁴

İbn Mu'tî, kıraat, fıkıh, Arap dili ilimleri gibi farklı alanlarda eser vermiş şair ve edip bir şahsiyettir. Manzum gramer kitabı *ed-Dürretü'l-elfiyye* onun en yetkin eseridir.⁵ Bu eserini hangi sebeplerle yazdığını eserinin mukaddimesinin on ile on ikinci beyitleri arasında zikretmektedir:

وَذَا خَدَا إِخْوَانٍ صِدْقِي لِي عَلَى أَنْ اقْتَضَوْا مِنِّي لَهُمْ أَنْ أَجْعَلَا
أُجُوزَةً وَجِيزَةً فِي النَّحْوِ عِدَّتُهَا أَلْفٌ خَلَّتْ مِنْ حَشْوِ
لِعِلْمِهِمْ بِأَنْ حَفِظَ النَّظْمُ وَفُقِّ الدُّكْيُ وَالْبَعِيدُ الْفُهُمُ

“Dostlarım, benden daha önce örneği olmayan bin beyitten oluşan özet bir nahiv urcuzezi yazmamı istediler. Çünkü, onlar nazmı ezberlemenin, zekâyâ ve kaoramaya daha uygun olduğunu biliyorlar.”⁶

Görüldüğü üzere, nahiv konusunda kısa bir urcuze yapmasını isteyen bazı arkadaşlarının tavsiyesine uyarak İbn Mu'tî eserini nazmettiği anlaşıyor. Bu beyitlerde işaret ettiği üzere manzum bir metni ezberlenmenin anlama ve kavramaya daha elverişli olduğunu ifade etmektedir.

Arap gramerini yaklaşık bin beyitlik bir manzûmede anlatmayı amaçladığı için *ed-Dürretü'l-elfiyye* adını alan bu eser, *Elfiyyetü İbn Mu'tî* olarak meşhur olup İslâmî ilimlerde aynı adla kaleme alınan eserlerin ilkidir. On beş beyitlik mukaddime ve dört beyitlik hatimesiyle birlikte tamamı 1021 beyitten oluşan recez ve seri' bahirlerindeki manzûme 32 babdan meydana gelmiştir.

İbn Mu'tî, *Elfiyye*'sine Allahü Teâlâ'ya hamd, insanoğlunun efendisi Allah rasûlüne ve onun tertemiz âline selamla başlar. Kur'an'ın Arapça gönderilmesinden bahsederek ilmin değerini vurguladıktan sonra ona sarılmanın önemli olduğu, bir sanatın bir kısmını iyi kavrayanın geri kalanında da muvaffak olabileceğine değinir.⁷ Mukaddime niteliğindeki onbeş beyitlik girişten sonraki yedi beyitte kelâmın târifini yaparak kelimenin çeşitlerine yer verir:⁸

بِاللَّهِ رَبِّي فِي الْأُمُورِ أَعْتَصِمُ الْقَوْلُ فِي حَدِّ الْكَلَامِ وَالْكَلِمُ

³ İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman, *el-Hasâis*, (thk. Muhammed Ali Neccâr), (Mısır: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1952), c. I, ss. 101-194.

⁴ Durmuş, İsmail, “Nahiv”, *DİA*, (İstanbul: Türkiye diyanet Vakfı Yayınları, 2006), c. XXXII, s. 306.

⁵ İbnü'l-Kavvâs, Abdülaziz, *Şerhu elfiyyet-i İbn Mu'tî*, (Riyad: Mektebetü'l-hâricî, 1985), c. II, s. 1398.

⁶ İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, s. 17, 10-15. beyitler.

⁷ İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, s. 17, 1-9. beyitler.

⁸ İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, s. 17, 16-22. beyitler.

الْلَفْظُ إِن يُفِيدُ هُوَ الْكَلَامُ	نَحْوُ: مَضَى الْقَوْمُ وَهُمْ كِرَامُ
تَأْلِيْفُهُ مِنْ كَلِمٍ وَاحِدُهَا	كَلِمَةً أَقْسَامُهَا أَحَدُهَا
وَهِيَ ثَلَاثٌ لَيْسَ فِيهَا خُلْفٌ	الاسْمُ ثُمَّ الْفِعْلُ ثُمَّ الْحَرْفُ
فَالِاسْمُ مَا أَبَانَ عَنْ مُسَمًّى	فِي الشَّخْصِ وَالْمَعْنَى الْمُسَمًّى عَمَّا
وَالْفِعْلُ مَا دَلَّ عَلَى زَمَانٍ	وَمَصْدَرٍ دَلَالَةُ اقْتِرَانٍ
وَالْحَرْفُ لَا يُفِيدُ مَعْنًى إِلَّا	فِي غَيْرِهِ كَهَلِ أَتَى الْمَعْلَى

“(Bütün) işlerde rabbim Allah’a sığınırım. Kalam ve kelimenin tanımı hakkında söze gelince, lafız bir mana ifade ediyorsa o kelamdır. كِرَامُ مَضَى الْقَوْمُ و هم كِرَامُ cümlesinde olduğu gibi. O, müfredi كَلِمَةً olan کَلِمٍ sözcüğünden oluşmuştur. Onun kısımlarını açıklayacağım. İhtilafsız o, üç kısımdır: isim, fiil ve harf. İsim, herhangi bir şahıs ve eşya ismi olsun, müsemmayı açıklayan şeydir. Fiil, ilişkili olması sebebiyle zaman ve masdara delalet eden şeydir. Harf ise المعْلَى هل أَتَى cümlesinde olduğu gibi ancak başkasıyla bir mana ifade eden şeydir.”

İbn Mu’tî, *Elfiyye*’sinde önce nahiv konularını işledikten sonra sülâsî ve rûbâî yapılar, tasgîr kalıpları, nisbet, müzekkerlik müenneslik, masdar kalıpları, ibdal, idgam gibi sarfa dair konulara değinmiştir.⁹ Yazı ve hat sanatına ilaveten muhtasar bir babda hecâ ve imâleye de yer vermiştir.¹⁰

İbn Mu’tî’nin *Elfiyye*’nin üslûbu genelde akıcı ve tatlıdır. Genel olarak nahiv ve sarf kaidelerini işlediği beyitler açık, kolay, akıcı, anlaşılır ve geleneksel ilmî manzûmelerin sıkıcılığından oldukça uzaktır.¹¹ Çünkü İbn Mu’tî’nin şair ve edip kişiliği eserlerinde açıkça görülür. Nazmettiği gramer kaide ve hükümlerini, kolaylık, açıklık, sadelik ve edebi inceliklerle işlemiştir. İlmî manzûmelerde var olan alışılmış kasvet ve ağırlık onun eserinde yoktur.¹² Örneğin, fiilin irabından bahsederken kullandığı üslup oldukça kolay ve açıktır:¹³

هَذَا خُصُوصًا مُعَرَّبٌ مُرْتَفِعٌ	وَأَجْزَمُهُ وَأَنْصَبُهُ بِمَا سَتَسْمَعُ
فَجَزَمُهُ بَلَمَ وَلَا وَأَلَمَ	وَلَامَ أَمْرٍ وَبَلَا تَنْهِي الْجَزَمَ
وَأَجْزَمَ بِحَرْفِ الشَّرْطِ وَهُوَ إِنْ وَمَا	ضَمَّنَ مَعْنَاهُ فَمِنْهُ مَنْ وَمَا
وَمِنْهُ أَيْ وَمَتَى وَمَهْمَا	وَخَيْثُمَا وَأَيْنَمَا وَإِذَا مَا

“Özellikle bu (fiil) mu’rabtır, merfudur. Onu duyacağım (söyleyeceğim) şeylerle cezmet ve nasbet. O, لَمْ، أَلَمْ، تَمْ، اَلْ edatları, emir lamı ve neh’i la’sıyla cezmedilir. Yine onu مَا ve إِنْ şart edatlarıyla ve şart manası taşıyan أَيْ، متى، مَنْ، إِذَا، أَيْنَمَا، خَيْثُمَا، مَهْمَا edatlarıyla da cezmedebilirsin.”

⁹ İbn Mu’tî, *ed-Dürretü’l-elfiyye*, s. 50-52, 594-638. beyitler.

¹⁰ İbn Mu’tî, *ed-Dürretü’l-elfiyye*, s. 66, 904-911. beyitler.

¹¹ Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, (Erzurum: A.Ü. Fen-Edebiyat Fak. Yay. , 2001), s. 136.

¹² el-Esad, Abdülkerim Muhammed, *Makâlat el-müntehabe fi ulumi’l-luga*, (Riyad: Darü’l-mi’rac ed-devliyyeti li’n-neşr, 1994), s. 192.

¹³ el-Esad, *Makâlat el-müntehabe*, s. 193, İbn Mu’tî, *ed-Dürretü’l-elfiyye*, s. 22.

ed-Dürretü'l-elfiyye'de dikkat çeken diğer bir özellik, konulara giriş yaparken القول kelimesiyle başlayarak konuların ilk beytini başlık gibi kullanmasıdır.¹⁴ Konu başlığı olarak bazı yerlerde ise القول yerine bâb kelimesi tercih etmiştir.¹⁵ Bazı yerlerde ise القول veya bâb kelimelerini kullanmamış, sadece konunun ismiyle giriş yapmıştır.¹⁶ Diğer tüm elfiyye yazarları elfiyyelerini tek bir bahir üzere yazmışken İbn Mu'tî, bu eserini recez ve seri' bahirlerinde nazmetmiştir.¹⁷

1. *ed-Dürretü'l-elfiyye*'de Kullanılan Nahiv Usûlü Delilleri

İbn Mu'tî, eserinde nahiv usûlü delillerinden sema', kıyas, icma ve istishâbı kullanmıştır. Bunları örneklerle açıklamaya çalışalım.

1.1. Semâ'

İbn Manzûr, sözlükte semâ'yı "İşitilen her güzel sestten kulağın lezzet aldığı, konuşulduğu ve insanlar arasında yayılan her şey"¹⁸ şeklinde tarif etmiştir. İbnü'l-Enbarî ise terim olarak, "Azlık sınırından çokluk sınırına çıkan sahih nakille gelmiş fasih Arabî kelimedir."¹⁹ şeklinde açıklarken, Süyûtî, semâ'ın Arap kelimünde fesahatine güvenilen kimselerden sadır olan şeyler olduğunu buna Allah'ın kelamı, nebî'nin (sav) sözü, İslâm'dan önceki Arap kelimeleri ve müvelledunün²⁰ çokluğundan dolayı dillerin bozulduğu zamana kadar olan sözlerin buna dâhil olduğunu söylemiştir.²¹

Nahiv usûlü delillerinden semâ'yı İbn Mu'tî, eserlerinde kullanmıştır. *Elfiyye* adlı eserinde nahiv usûlü delillerinden semâ'yı kullandığı yerlerden biri taaccüb babıdır. Buradaki beyitler şöyledir:²²

وَاللُّونُ وَالْخَلْقُ إِنَّ عَجَبَنَا	بَنَيْتَ مِنْهَا مَصْدَرًا وَجَنَانًا
بِالْفِعْلِ نَحْوُ: مَا أَشَدَّ حُمْرَتَهُ	وَنَحْوُ: مَا أَوْضَحَ مِنْهُ بُلْجَنَتُهُ
إِذْ فَعَلَ كُلٌّ خَلْقَةً وَلَوْنٌ	مُجَاوِزٌ ثَلَاثَةً فِي اللَّوْنِ
وَشَدَّ مَا أَغْطَاهُ فِي الرَّبَاعِي	وَمِثْلُهُ يَحْتَاجُ لِلْسَّمَاعِي

"Renk ve yaratılışlara hayret edersen (teaccüb) onlardan bir masdar yaparsın ve bir fiil getirirsin: Ne kadar da kırmızı! Kaşlarının arası ne kadar da açık! Öyle ki her yaratılış ve renk fiili üç harften daha fazladır. Rubailerde ما أَغْطَاهُ cümlesi şazdır. Bunun benzerleri Semâî'ye ihtiyaç duyar."

¹⁴ İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, s. 60, 784. beyit.

¹⁵ İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, s. 55, 687. beyit.

¹⁶ İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, s. 38, 384. beyit.

¹⁷ İbnü'l-Kavvâs, *Şerhu'l-elfiyye*, c. I, s. 189.

¹⁸ İbn Manzûr, "Lisanü'l-Arab", c. VIII, s. 165.

<https://al-maktaba.org/book/34077/4013> (24/11/2019).

¹⁹ İbnü'l-Enbarî, Ebü'l-Berekât Abdurrahman, *Lema'ul edille fi usulün-nahv*, (thk. Saîdü'l-Efgani), (Beyrut, Darü'l-fikr, 1971), c. II, s. 81.

²⁰ İlk devir İslâm tarihinde Doğu'da, dışarıdan getirilen ya da Araplar arasında doğan ve Arapça eğitim alan yabancı kökenli müslüman köleler (Hz. Peygamber'in Fars ve Habeş asıllı bazı âzatlıları ile aralarında Abbâsî halifeleri Ebû Ca'fer el-Mansûr, Vâsîk-Billâh ve Kâhîr-Billâh'ın annelerinin de bulunduğu Berberî asıllı câriyeler gibi), Batı'da (Endülüs) İslâmiyet'i kabul eden ilk İspanyollar'ın çocukları hakkında kullanılmıştır. Bkz. Mehmet Özdemir, "Müvelledun", DİA, c. XXXII, ss. 228-229.

²¹ Suyûtî, *İktirâh*, s. 24.

²² İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, s. 49, 580-583. beyitler.

Burada İbn Mu'tî, renk ve kusur bildiren fiilleri teaccüb üslubuna çevirirken, harfleri üçten fazla olduğu için أَكْثَر، أَشَدَّ gibi kelimelerle teaccübünün yapılabileceğini, ما أعطاه şeklinde gelmesinin şaz olduğunu semâî olarak gelmesi gerektiğini söyleyerek bu delili kullandığını göstermektedir.

Elfiyyesinde terhim konusundan bahsederken kullandığı şu ifadeler de semâyı delil olarak kabul ettiğine bir örnektir:²³

خَصَّصُوا النِّدَاءَ عَنْ سَمَاعٍ بِمَثَلٍ يَا هَنَاءُ يَا لَكَاعٍ
وَلِمَذَكَّرٍ فُقُلٌ : يَا لُكُغُ وَقُلٌ: وَاللَّهِمَّ فِيهِ يَقَعُ

“اللَّهُمَّ فِيهِ يَقَعُ. ”يا لُكُغُ“ için Müzekker için “يا هَنَاءُ يا لَكَاعٍ” örneğinde olduğu gibi nidayı semâyı tahsis ettiler. de.”

Maksur ve memdud isimlerden bahsederken de semâyı kullanmıştır:²⁴

أَمَّا السَّمَاعُ فِيهِمَا فَيَكُونُ وَقَدْ يُمَدُّ تَارَةً مَا يُقْصَرُ
إِنَّمَا يَمْعَى وَاحِدٌ أَوْ مُحْتَلِفٌ وَلَقَطُّهُ مُحْتَلِفٌ أَوْ مُؤْتَلِفٌ
نَحْوُ: الزَّنَاءِ وَالْبُكَاءِ وَالزَّيَا وَكَالصَّلَاءِ وَالْفِدَاءِ وَالْكِبَا

“Her ikisinde de semâî olan çoktur. Maksur olanlar bazen tek bazen de farklı manalarla uzatılabilir. Onun lafzı birden çok veya uyumlu olabilir. Zina, ağlama, faiz, salâ, kurban, kapak kelimeleri gibi.” Bu beyitlerde sema yoluyla gelen maksur ve memdud isimlerin çok olduğundan bahsetmektedir.

Bu örnekler, bize İbn Mu'tî'nin istidlal usullerinden semâ'yı önemseydiğini, şiirlerinde kullandığını ve semâyı dayanarak hüküm bina ettiğini göstermektedir.

1.2. Kıyas

Kıyas (قياس) fiilinden türeyen bir masdardır. Razî, kıyası şöyle tarif eder: “قاس الشيء” ²⁵ “bir şeyi bir şeyle mukayese etmek veya bir şeyi dengine takdir etmektir.” İstilahda, aslın hükmünü fer'e takdir etmek, bir illet sebebiyle fer'i asla hamletmek, aslın hükmünü fere uygulamak, fer'i tamamıyla asla katmak gibi anlamlara gelir. ²⁶ Kisâ'ye atfedilen nahvin kıyastan ibaret olduğunu dile getirdiği şöyle bir şiir vardır:²⁷

إِنَّمَا النِّحْوُ قِيَاسٌ يُتَّبَعُ وَبِهِ فِي كُلِّ عِلْمٍ يُتَنَفَّعُ
وَإِذَا مَا أَتَقَنَّ النِّحْوَ الْقَيِّ مَرَّ فِي الْمَنْطِقِ مَرًّا فَاتَّسَعَ
وَاتَّقَاهُ كُلٌّ مَنْ يَعْرِفُهُ مَنْ جَلَسَ نَاطِقٍ أَوْ مُسْتَمِعٍ
فَتَرَاهُ يُنْصَبُ الرَّقْعُ وَمَا كَانَ مِنْ نَصْبٍ وَمِنْ خَفْضٍ رَقْعٍ
أَمَّا فِيهِ سَوَاءٌ عِنْدَكُمْ لَيْسَتْ السَّنَةُ فِينَا كَالْبِدْعِ

“Nahiv ancak takip edilen bir kıyastır. Her ilimde kıyastan faydalanılır. Genç, nahvi iyice bellediği zaman mantığı yerleşir ve genişler. Konuşan ve dinleyen arkadaşlarından onu tanıyan herkes ona saygı

²³ İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, s. 55, 685. beyit.

²⁴ İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, s. 66, 901. beyit.

²⁵ er-Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir, *Muhtaru's-sihah*, (Dimeşk, Dârü'l-feyha, 2010), s. 309.

²⁶ *el-Enbârî, Lüma'u'l edille fi usulü'n-nahv*, c. II, s. 93.

²⁷ Taşköprüzade, Ebu'l-Hayr Ahmed b. Mustafa b. Halil, *Miftahü's-sa'ade*, Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmiyye, 1987), c. I, s. 139.

duyar; Onun, nasb veya cer olmadığı halde ref olanı nasbettiğini görürsün. Bu konuda o ikisi size göre bir mi? Bizde sünnet bidatler gibi değildir."

Kıyas, Basra ekolünün önemle üzerinde durduğu delillerden birisidir. Kıyası, sema' yoluyla gelen Arap kelimelerinden çoğuna uygulamışlardır. Bunların ilki Kur'an'dır. Kıyasları sabite kılarak semâ'nın değişmesiyle kıyasları değiştirmemişlerdir. Hicri II. yüzyılda üzerinde kıyas yapılan lehçeleri dikkate alarak daha sonra üzerinde kıyas yapılacak lehçelerin fasih olmalarını şart koşmuşlardır. Basralılar, kelimelerinde kıyas yapılan ve yapılamayan kabileleri belirlemişler ve kıyas bulunsa bile semâyı asıl kabul etmişlerdir. Bir olguda semâ ve kıyas uyuşuyorsa onlardan her ikisini de almışlar. Semâ ve kıyas çatışırsa semâyı kıyasa tercih etmişlerdir. Fasih Araplardan kıyaslarına muhalif bir şey varid olduğunda ise tefsir ve te'vile sığınmışlardır.²⁸

Kûfeliler ise, rivâyet, şâhitler ve semâ konusunda daha esnek davranmışlar ve şâhitler için belirli bir zaman tayin etmemişlerdir. Kisaî ve Ferrâ'nın asrıyla sınırlı kalmayarak bâdiye veya hadar farkı olmaksızın herhangi bir çevrenin lehçe ve şiiiriyle ihticâca cevaz vermişlerdir. Bağdat ve Kûfe Araplarından da alarak kıyasın çerçevesini genişletmişlerdir. Basralıların kıyaslarına muhalif yeni kıyaslar koymuşlar ve fesâhatine kâni olduklarında birinci şâhide kıyas etmişlerdir.²⁹

İbn Mu'tî de, nahvi meseleleri ele alırken görüş veya tercihini delillendirmek amacıyla kıyasa başvurmuştur. Eserlerinin birçok yerinde kıyas ifadelerini sık tekrarladığını görüyoruz.³⁰ Bu da nahiv usulünün kaynaklarına itimadını gösterir. İbn Mu'tî kıyasa bazen doğrudan, bazen işaret ederek bazen de nahvî bir olgu için Kur'an'dan, hadisten ve Arap kelimelerinden bir şeyi istişhad ederek başvurmuştur.

Elfiyyesinde kıyas ilkesine doğrudan başvurduğu konulardan biri maksur ve memdud isimlerdir:³¹

القول في المَقْصُورِ والمَمْدُودِ	يُعْرَفُ بِالْقِيَاسِ والتَّعْدِيدِ
مِنْ الْقِيَاسِ أَنْ تَقُولَ: المَصْدَرُ	لِفِعْلِ يُعْتَلُّ حَتَّى يُقْصَرَ
وَيُعْرَفُ المَمْدُودُ بِالْقِيَاسِ	كَمَصْدَرٍ لَا سَتَقَعُ السُّدَاسِي
كَمَثَلِ: الإِسْتِثْقَاءُ وَالْفِعَالُ	نَحْوُ: رَمَاءٍ وَكَأَلْفِ فِعَالٍ

"Maksur ve memdudler hakkındaki sözümüz, bu isimler kıyas ve ta'did (sayma) ile bilinir. Şöyle demen bir kıyastır: sonu illetli herhangi bir fiilin masdarı ism-i maksur yapılır. Memdud isimler de kıyasla bilinir. Südasi olan اسْتِثْقَاءُ/babında gelen الإستِثْقَاءُ kelimesi veya فِعَالِ vezninde رَمَاءُ kelimesi gibi."

İbn Mu'tî'nin kıyasa işaret ettiği bab ise vasıl elifleriyle ilgilidir:³²

وَأَلِفُ الْوَصْلِ مَعَ الْحَمَائِي	يَلْحَقُ مَكْشُورًا كَذَا السُّدَاسِي
-------------------------------------	---------------------------------------

²⁸ Beni Atâ, Seyfeddin Ahmed, *İbn Mu'tî ve Erâuhu'n-nahviyye*, (Amman: Darü'l-cinan li'n-neşri ve't-tevzi', 2016), s. 241.

²⁹ Beni Atâ, *İbn Mu'tî ve Erâuhu'n-nahviyye*, s. 241.

³⁰ İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, s. 66, 888-889. beyit.

³¹ İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, ss. 65-66, 887, 888, 889.

³² İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, s. 68, 943 ve 944. beyitler.

في الأمرِ والماضي وفي المصادرِ كالانطلاقِ واصططقي واستأثر

“Hümasi ve südasi fiillerin emirlerinde, mazilerinde ve masdarlarında vasıl elifine kesra eklenir. انطلاقِ gibi.”

ed-Dürretü'l-elfiyye şârihi İbnü'l-Kavvâs, bu beyitleri “fiil hümasî veya südâsî mezid olsun mazi ve emirlerin başındaki elif, vasıl elifidir. Bu elif, hem kiyâsî hem de semaî olmak üzere isme iki türlü dâhil olur.”³³ şeklinde şerhetmiştir.

Elfiyyesinde, Tenâzu konusundan bahsettiği beyitler de Kur'an'dan bir ayeti istişhad getirmek için kıyasa başvurduğunu gösteren bir örnektir:

فَسَيَّوِيهِ يُعْمَلُ الْآخِرَا	فِي ظَاهِرٍ وَجَعَلُ الضَّمِيرَا
فِي أَسْبَقِ الْفَعْلَيْنِ وَهُوَ أَوَّلِي	وَعَكْسَ الْكُوْنِ هَذَا الْقَوْلَا
يَشْهَدُ هَاؤُمُ اقْرَؤْ كِتَابِيَه	لِسَبَّوِيهِ وَاللُّغَاثُ الْعَالِيَه

“Sîbeveyh, görünüşte sonu amel ettirir ve iki fiilden önce geleni zamir yapar. Bu daha evladır. Kûfiler, bu sözün aksini söylemişlerdir. هَاؤُمُ اقْرَؤْ كِتَابِيَه ayeti ve büyük lehçeler Sîbeveyhi'nin (görüşünün doğruluğuna) şahittir.”³⁴

Bu beyitlerde İbn Mu'tî, tenazu konusunda Sîbeveyh'in görüşüne yer vermiş, bu görüşün daha evla olduğunu söylemiş ve konuşulan büyük lehçelerdeki ifadeleri ve هَاؤُمُ اقْرَؤْ كِتَابِيَه ayetini görüşünde kıyas olarak kullanmıştır.

114

Cem-i teksir konusunu anlattığı beyitlerinde de kıyasa yer verdiğini görebiliyoruz:³⁵

وَفِي الرُّبَاعِيِّ مَعَ الْخُمَاسِيِّ	يَأْتِي فَعَالِلٌ عَلَى الْقِيَاسِ
نَحْوُ: ضَفَادَعٍ وَفِي سَفَرَجَلٍ	جَمْعًا سَفَرَجُ بِحَذْفِهِ قُلْ
وَإِنْ تَشَأْ عَوْضُ قُلْ: سَفَارِيحُ	فَصَارَ بِالتَّغْوِيضِ كَالْهَمَالِيحِ

“Rubâi ve hümasîlerin kırık çoğulları kıyasa göre ضَفَادَع (kurbağalar) kelimesi gibi فَعَالِلْ kalıbında gelir. سَفَرَجَل (ayva) kelimesinde ى hazfederek kırık çoğuluna سَفَارِجْ de. İstersen düşen ى'nı yerine bedel olarak ي getir. Bedelli şekilde هَمَالِيح (hız ve cakada güzel yürüyüşlü) kelimesi gibi olur.”

İbn Mu'tî, bu dizelerin ilk beytinde rubâi ve hümasî kelimelerin cem-i mükesserlerinin kıyasa göre فَعَالِلْ kalıbında geldiğini söylemiş ve سَفَارِجْ ضَفَادَع gibi örnekler vermiştir.

İbn Mu'tî'nin Elfiyyesinde kıyasa başvurduğu diğer bir örnek atıf konusudur:

وَالْمُضْمَرُ الْمَجْرُورُ إِنْ عَطَفْنَا	عَلَيْهِ جِيْ بِمَا بِهِ جَرُّرَتَا
نَحْوُ: مَضَى بِهِ وَبِالْغَلَامِ	وَشَدَّ مِنْهُ بَكَ وَالْأَيَّامِ

³³ Beni Atâ, İbn Mu'tî ve Erâuhü'n-nahviyye, s. 242.

³⁴ İbn Mu'tî, ed-Dürretü'l-elfiyye, s. 36, 343, 344 ve 345. beyitler.

³⁵ İbn Mu'tî, ed-Dürretü'l-elfiyye, s. 59, 755 ve 756. beyitler.

"Mecrur zamire atıf yapacaksan mecrur yaptığın harf-i ceri onun da başına getir. مَضَى بِهِ وَبِالْعَلَامِ gibi. "Mecrur zamire atıf yapacaksan mecrur yaptığın harf-i ceri onun da başına getir. مَضَى بِهِ وَبِالْعَلَامِ gibi. "36

37 مَنَّكَ وَمِنْ نُوحِ ayetinde olduğu gibi Basralılara göre mecrur zamire ancak zamir tekrarlanarak atıf yapılır. Kûfeliler ise 38 مَنَّكَ وَمِنْ نُوحِ gibi ayetlere dayanarak harf-i ceri tekrar etmeksizin bunu caiz görmüşlerdir. İbn Mu'tî burada Basralılarla aynı görüştedir. مَنَّكَ وَمِنْ نُوحِ gibi örneklerin şaz olduğunu söyleyerek kıyasa başvurmuştur.

Mukarebe fiillerinden bahsettiği şu beyitte de şaz kıyasa bir örnek verdiğini görüyoruz:39

أَنْ مَعَ كَادٍ فِي شَذُوذٍ وَصَحَا قَدْ كَادَ مِنْ طُولِ الْبَلَى أَنْ يَمْضَحَا

"n'in كَادٍ ile kullanımının şaz olduğu açıktır. كَادَ مِنْ طُولِ الْبَلَى أَنْ يَمْضَحَا cümlesi gibi."

Bu gibi örnekler bize İbn Mu'tî'nin eserlerinde nahiv usûlü delillerinden kıyasa yer verdiğini göstermektedir.

1.2.1. Nahvî illet

Sözlükte hastalık, sebep40 gibi anlamlara gelen illet, ıstılahta, kıyasın dört rüknünden biri olarak hükmü gösteren veya gerekli kılan veyahut hükmün kendisine bağlandığı durum, vasıf, mâna, gerekçe şeklinde tarif edilir.41 İbn Cinnî, *Hasâis*'inde illet konusuna bir bab ayırarak illet ve çeşitlerinden uzunca bahsetmiştir.42 İbn Mu'tî, nahivde illet prensibine yer vermiş, sadece kurallarını vermekle yetinmemiş detaylı şekilde açıklamış, tercihini belirtmiş ve çoğunlukla da illeti zikretmiştir. Elfiyyesinde mu'rablık ve mebnilik konusunu işlediği şu beyitlerde bunu görebiliyoruz:43

والأصل في البناء للأفعال والحرف مبني بكنّ حال
وَحْدَهُ لُزُومٌ آخِرِ الْكَلِمِ خَرَكَةً مَا أَوْ سَكُونًا التَّزَمِ
وَعِلَّةُ الْبِنَاءِ دِكْرُهَا يَجِبُ كَحَيْثُ أَيْنَ أَمْسَى كَمْ فَقَسْ نُصِبَ
الحرف أَوْ كَانَ اسْمٌ فِعْلٌ وَإِعَا أَعْنِي فِي الْإِسْمِ وَهُوَ أَنْ يُضَارِعَا

"Harf, herhâlükarda mebnidir. Fiiller için aslolan mebni olmalarıdır. Onun alâmeti, kelimenin sonunun gerekli olan herhangi bir hareke veya sükûnu almasıdır. كَمْ، أَمْسَى، أَيْنَ، حَيْثُ edatları gibi. Kıyas yap ki isabet edesin. Mebniliğin illetini zikretmek gerekir. Yani ismin harfe benzemesini veya gerçekte isim-fiil olmasını kastediyorum."

36 İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-Elfiyye*, s. 42, 451-452. beyitler.

37 Ahzab, 33/7.

38 Nisa, 4/1.

39 İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-Elfiyye*, s. 46, 534. beyit.

40 İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddîn, *Lisânü'l-Arab*, "İlel maddesi", Beyrut: Dâru's-sâder, y.y, c. XI, s. 467.

<https://waqfeya.com/book.php?bid=4077>

41 Dönmez, İbrahim Kafi, "İlet", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), c. XXII, s.117.

42 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, ss. 145-195.

43 İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-Elfiyye*, s. 19, 38, 39 ve 40. beyitler.

Bu beyitlerde İbn Mu'tî, harflerin her durumda mebni olduğunu, fiillerde ise aslolanın mebnilik olduğunu belirtmiş, normalde mu'rab olan isimlerin ise mebni kabul edilebilmelerinin illeti olarak harfe benzemeleri veya isim-fiillerden olmalarını zikretmiştir.

1.3. İcmâ

عَزَمَ عَلَيْهِ denildiğinde lügatta azmetmek, karar vermek⁴⁴ anlamında masdardır. فَكَلَّمَا دَهَبُوا بِهِ denildiğinde dışarı çıkmaya karar verdim demektir. Nitekim وَأَجْمَعُوا أَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غِيَابَتِ الْجُمُعِ "Onu götürüp kuyunun dibine bırakmaya ittifakla karar verdiklerinde..."⁴⁵ ayet-i kerimesinde bu anlamda kullanılmıştır.

İbn Cinnî, *Hasais*'inde icmâdan bahsetmiş ve şu görüşlere yer vermiştir: "İki beldenin (Basra, Kûfe) icmâsının ancak nassa ve nassa kıyas edilene aykırı olmamak üzere hasmın, elini sana uzattığında delil olduğunun farkında ol. Şayet bu şart üzere elini uzatmassa onların icmaları delil olmaz. Bu, Arapça'nın tümevarımından alınmış bir ilimdir."⁴⁶

İcmânın çeşitlerine yer verilirken, fıkıh âlimlerinin icmâsı yanında nahivcilerin icmâsından da söz edilmiştir.⁴⁷ Süyûtî, icmâyı özetle "Basra ve Kûfe nahivcilerinin icmâsı şeklinde açıklamış ve icmânın çeşitlerine yer vermiştir.⁴⁸ Birincisi, râvîlerin icmâsı olup râvîlerin herhangi bir şâhit üzerinde icmâ etmesiyle olur. İkincisi, Arab'ın icmâsı olup Arapların konuşmalarında ortaya çıkan icmâdır. Üçüncüsü, Basra ve Kûfeli nahivcilerin belli bir konuda icmâ etmesidir.

İbn Mu'tî de icmâyı bir delil olarak itibar etmiş birçok konuda Basralı ve Kûfelilerin görüşlerine tâbi olmuş sadece birkaç konuda iki belde ehlinin icmâsına muhalefet etmiştir.

1.4. İstishâb

Lügatte, arkadaşı/dostu/refakatçisi/yoldaşı olmak, yanına almak birini bir şeyin sahibi kılmak, onu korumak gibi anlamlara gelen İstishâb (اِسْتِصْحَاب) kelimesi "يَصْحَبُ" fiilinin istif'âl bâbının mastarıdır.⁴⁹

İstishab, fıkıh usûlünde "bir zamanda sabit olan bir durumun aksini gösteren bir delil bulunmadıkça sonrasında da mevcut olduğuna hükmetmek"⁵⁰ anlamında bir terimdir. İstishâb kavramını nahiv usulünde ilk kullanan kişi olan İbnü'l-Enbârî ise onu "aksine naklî bir delil olmadıkça lafzın aslının gerektirdiği hal üzere kalması"⁵¹ şeklinde tanımlamaktadır. İbnü'l-Enbârî bu tanımını şu şekilde örneklendirir: "Emir fiilin mebnî olması istishâb üzeredir. Çünkü fiillerde aslolan mebnîliktir, mu'rab olan fiiller ise isimlere benzerlikleri sebebiyle mu'rabdır.

⁴⁴ İbn Manzûr, "أجمع", *Lisânü'l-Arab*, c. VIII, s. 57.

<https://al-maktaba.org/book/34077/3905#p> (24/11/2019)

⁴⁵ Yusuf 12/15, Bkz. Komisyon (Hayreddin Karaman ve diğerleri), *Kuran Yolu Tefsiri*, (Ankara : DİB Yayınları, 2006), c. III, s. 221.

⁴⁶ İbn Cinnî, *Hasais*, c. I, s. 190.

⁴⁷ Bkz. Beni Atâ, *İbn Mu'tî ve Erâuhu'n-nahviyye*, s. 247.

⁴⁸ Süyûtî, *İktirâh*, s. 55.

⁴⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. IV, s. 2401.

⁵⁰ Bardakoğlu, Ali, "İstishab", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), c. XXIII, ss. 376-381.

⁵¹ İbnü'l-Enbârî, *Lume'u'l-edille fi usûli'n-nahv*, s. 46.

Ancak emir fiilin isme benzediğine dair bir delil yoktur, dolayısıyla aslı üzere mebni olarak kalması gerekir.”⁵²

İbnü'l-Enbârî, fasih Arap kelâmından yapılan nakil, kıyas ve istishâbu'l-hâl şeklinde⁵³olduğunu belirterek icmâyı nahiv usûlü delilleri arasında zikretmemiş bunun yerine istishâbu'l-hâlî delil kabul etmiştir. Suyûtî ise bu delilleri semâ, kıyas, icmâ ve istishâbu'l-hâl olmak üzere dört adet olduğunu belirtmiştir.⁵⁴ İstishâbı nahiv usulünde bir delil olarak saymayan İbn Cinnî gibi âlimler de vardır. Ona göre nahiv usûlünün delilleri semâ, kıyas ve icmâdır.⁵⁵ Bu âlimlere göre asıl olanı izlemek, kıyasın iktiza ettiği akli bir fonksiyondur. Bunun için ayrı bir delile ihtiyaç yoktur.⁵⁶

İstishâbın geçerli bir delil olduğunu belirten İbnü'l-Enbârî “كم” edatının müfred mi yoksa mürekkeb bir lafız mı olduğuna dair Basralı ve Kûfelilerin görüşlerini mukayese ederken bu lafzın müfred bir kelime olduğunu iddia eden Basralılar gibi düşünmekte ve “lafızda asıl olan müfred olmaktır. “كم”in mürekkeb bir kelime olması ise asıldan sapmadır. Asıl olana tabi olanın bunu ispat etmek için delil getirmesi gerekmez. Ancak asıl olandan sapan, görüşünü ispat için delil getirmek durumundadır ve istishâbu'l hâl geçerli bir delildir.”⁵⁷ demektedir.

İstishâbı delil olarak İbn Mu'tî de eserlerinde kullanmıştır. Elfiyyesinde bunun örneklerine rastlamak mümkündür. Harf, isim ve fiillerin mur'ab ve mebnîğinden, gayr-i munsarîf ve temyizden bahsettiği şu beyitler buna örnekler:⁵⁸

القول في الإعراب والبناء	الأصل في الإعراب للأسماء
والحرف مبني بكل حال	والأصل في البناء للأفعال
القول في بيان غير المنصرف	الصرف في الأسماء أصل أستخف
والأصل في التمييز تفسير العدد	والكيل والوزن ومسوح يحد

“Murab ve mebnilik hakkındaki sözümüz isimler için aslolan muraplıktır. Harf, her halükarda mebnidir. Fiillerde aslolan mebniliktir. Gayr-ı munsarîf'dan bahsedecek olursak isimlerde çekim asıldır çünkü onu hafifletir. Temyizde aslolan belirlenen ölçü, tartı, sayıyı, belirlenen alanı açıklamaktır.”

Yukarıdaki beyitlerde kullandığı الأصل (aslolan) ifadeleri istishâbı göstermektedir. Görüleceği üzere, İbn Mu'tî eserlerinde bu nahiv usulü delilini birçok yerde kullanmıştır.

2. İbn Mu'tî'nin *ed-Dürretü'l-elfiyye*'de Kullandığı Şâhitler

Sözlükte “şahit getirmek, şahit göstermek” mânasına gelen istiṣḥâd lûgat, sarf, nahiv ve belâgat ilimlerinde “bir kelime veya ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla doğruluğu kesin olan nazım ve nesirden örnek vermek” anlamında kullanılır. Bunun

⁵² İbnü'l-Enbârî, *Lume'u'l-edille fi usûlî'n-nahv*, s. 142.

⁵³ İbnü'l-Enbârî, *Lume'u'l-edille fi usûlî'n-nahv*, s. 82.

⁵⁴ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 22.

⁵⁵ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 22.

⁵⁶ Kartal, Mustafa, “Bir Nahiv Delili Olarak İstishab”, (Samsun: OMÜİFD, 2019), S. 47, s. 484.

⁵⁷ İbnü'l-Enbârî, Ebu'l-Berekât, *el-İnsâf fi mesâilî'l-hılâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, (Kahire: Mektebetü'l-hâncı, 2002), s. 3.

⁵⁸ İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, 33,38, 146, 270. beyitler.

için getirilen örneğe şâhid (çoğulu şevâhid) denir. Bazı kaynaklarda istişhâd yerine ihticâc ve istidlâl terimleri de kullanılmıştır.⁵⁹

İstişhâd ihtiyacı, fetihler sonucunda Araplar'ın Arap olmayan unsurlarla karışarak dillerinin bozulması tehlikesi karşısında ortaya çıkmıştır. İstişhâd edilen metinler şiir ve şiir dışı sözler olmak üzere ikiye ayrılır. Arap edebiyatında şairler istişhâd açısından Câhiliye dönemi şairleri, muhadram şairler, İslâm'ın ilk döneminde yetişen şairler (mütekaddimûn) ve yeni şairler (müvelledûn, muhdesûn) olmak üzere dört gruba ayrılır. En son 150 (767) yılına kadar devam eden bu devirlere "ihticâc (istişhâd) asrı" adı verilir. Arap dili ilimlerinden lugat, sarf ve nahivde ilk üç gruba dâhil olan şairlerin şiirleriyle istişhâd edilebileceğinde görüş birliği vardır.⁶⁰

Bununla birlikte müvelledûn içerisinde güvenilir ve sağlam olanların, özellikle dil âlimlerinin sözleriyle istişhâdı câiz görenler olmuştur. Nitekim Sîbeveyhi ile Ahfeş el-Evsat yeni şairlerin ilki olan Beşşâr b. Bürd'ün, Zemahşerî de Ebû Temmâm'ın şiiriyle istişhâd etmiştir. Belâgat ilimleri olan meânî, beyân ve bedî'de ilk üç tabakaya ait şairlerin şiirlerinin yanında müvelledûnun, hatta Arap olmayan şairlerin şiirleriyle de istişhâd câiz görülmüştür.⁶¹

Daha çok Basralıların görüşlerini benimseyen İbn Mu'tî, Elfiyyesinde başta Kur'an'ı Kerim olmak üzere hadisler, Arap şiiri ve kelimeleri istişhatta bulunmuştur. Şimdi bunları tek tek açıklayalım.

2.1. Kur'an-ı Kerim ve Kur'an Kıraatleriyle İstişhâd

Allah, Kur'an'ı Arapça olarak Hz. Peygamber (sav)'e insanlar için bir rehber, uyarıcı ve daimi bir düstur olarak indirmiştir. Onu her türlü tahriften koruyacağını "zikri biz indirdik, onu koruyacak olan da biziz"⁶² ayetiyle vaat etmiştir. Bu vaat Hz. Peygamber (sav) ve ashabının çabalarıyla ezberlenerek ve yazıya geçirilerek gerçekleşmiştir. Kur'an-ı Kerim, I. Halife Ebubekr döneminde kitaplaştırılmış, III. Halife Osman (r.a) döneminde resmi mushaftan çoğaltılarak her türlü tahrif ve bozulmadan korunmuştur. Bundan dolayı dil ve gramer âlimleri, Arap olmayan kavimlerden İslâma girenlerden gelecek her türlü hatadan onu korumanın lüzumunu hissederek dil alanında önemli çalışmalar yapmışlardır.

Kur'an, nahivcilerin dilin zabtı ve kaidelenmesinde kullandıkları bir delil kaynağıdır. Öyle ki nahivciler Arapça kuralları oluşturmada şahid olarak Kur'an'a ve Arap şiirine çokça başvurmuşlardır. Bir nahivcinin Kur'an'dan müstağni kalması düşünülemez. Bu konuda Basra ve Küfe nahivcileri arasında hiçbir fark yoktur. İbn Haleveyh bu durumu şöyle ifade etmiştir: "İnsanlar, Kur'an'da geçen dilin başka kaynaklarda geçenden daha fasih olduğu konusunda icma etmişlerdir."⁶³ Dolayısıyla Kur'an, ulemanın çoğunluğunca en fasih ve belîğ söz kabul edildiğinden onun mütevâtir, şâz ve âhâd kıraatleriyle istişhâd edilmiştir.⁶⁴

İbn Mu'tî, Kur'an'dan çokça ihticâcda bulunan nahivcilerden biridir. *ed-Dürretü'l-elfiyye'*sinde kullandığı Kur'anî şahid sayısı 52'yi bulur. O'nun Kur'an'la istişhadındaki üslubu birbirinden farklıdır. Şâhitler, *Elfiyye'*sinde bazı yerlerde tam bir şatır işgal eder. Örneğin;

⁵⁹ Durmuş, İsmail, "İstişhâd", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), c. XXIII, s. 396-397.

⁶⁰ Durmuş, "İstişhâd", *DİA*, c. XXIII, s. 396.

⁶¹ Durmuş, "İstişhâd", *DİA*, c. XXIII, s. 396.

⁶² Hicr, 15/9.

⁶³ Suyûtî, *el-Mezher fi Ulumi'l Luga ve Envâihe*, (thk: Muhammed Ahmed Cadü'l Mevla), (Mısır: Matbaatü İsa el-Yâbî el-Halebî, , ts.), c. I, s. 129.

⁶⁴ İbn Cinnî, *Hasâis*, c. I, s. 32.

يَكُونُ سَاقِطًا وَمُسْتَبِينًا
كَاخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ⁶⁵
كُنْ فَيَكُونُ⁶⁶ مِثْلَهُ إِجْعَلْنَهُ
كَحَسْبِوَا أَنْ لَا تَكُونَ فِتْنَتَهُ⁶⁷
وَنَزَكَ أَنْ أُولَى بِذَاكَ وَزَدَا
كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لَيْدًا⁶⁸
إِمَّا أَضْفَتُهُ وَإِمَّا نَصَبَا
كَخَيْرٍ خَافِظٍ⁶⁹ وَخَيْرٍ عَقْبَا⁷⁰

Yukarıdaki beyitlerde geçen كَاخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ، كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لَيْدًا، كُنْ فَيَكُونُ cümleleri, sûre isimleri ve ayet numaraları dipnotta verilen ayetlerden alınma şahitlerdir.

İbn Mu'tî, bazen de bir veya iki kelimeyi şahit getirmiştir:

حَامِيمٌ وَيَاسِينَ بُنِي
وَقِيلَ بَلْ يَبْزُكُ صَرْفُهَا اِغْثِي
أَمَّا الَّذِي تَفْسِيرُهُ فِي النَّفْسِ
نَحْوُ: تَوَارَتْ فِيهِ دَكْرُ الشَّمْسِ⁷¹

Yukarı beyitlerde geçen حَامِيمٌ، يَاسِينَ، تَوَارَتْ فِيهِ، قِيلَ gibi kelimeler bir veya iki kelimeyle getirilen şahitlerdendir.

Harf-i cerlerden bahsettiği şu beyitlerde de Kur'an'dan bir şahit kullanmıştır:⁷²

وَسَيَبْوَئُهُ جَرٌّ بَعْدَ لَوْلَا
لَوْلَاكَ لَوْلَا رَأَى أُولَى
كَقَوْلِهِمْ: كَمْ مَوْطِنٍ لَوْلَا يَا
وَابْنُ يَزِيدَ رَدَّ هَذَا الرَّأْيَا
وَاجْزُرْ بِحَتَّى نَحْوُ حَتَّى مَطْلَعِ
وَبَعْدَ مُدٍّ وَمُنْدٌ إِنْ شِئْتَ اِرْفَعِ

"Sîbeveyh لَوْلَا edatından sonra cer etti. Bunu daha uygun buldu. cümlesinde olduğu gibi. İbn Yezid bu görüşü kabul etmedi. Sen, حَتَّى مَطْلَعِ örneğinde olduğu gibi حَتَّى'den sonra cer et. ve منْ ve حَتَّى مَطْلَعِ ifadesi ise kadir sûresinin 5. âyetinden bir şahittir.

Gayr-ı munsarîf konusundan bahsederken Nisâ sûresinin 3. âyetinde geçen مَثْنَى وَثُلَاثَ kelimelerini şâhid göstermiştir:⁷³

وَالْوَصْفُ وَالْعَدْلُ كَمِثْلِ أُخْرَا
وَمِثْلُ مَثْنَى وَثُلَاثَ اِشْتَهَرَا

Hal konusunu anlattığı beyitlerde İbn Mu'tî şöyle der:⁷⁴

وَالْحَالُ قَدْ تَكُونُ تَأْكِيدًا كَمَا
قَالَ: هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا

Bu beyitte geçen هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا cümlesi Bakara sûresinin 91. âyetinden alınmadır.

⁶⁵ A' râf, 7/155.

⁶⁶ Âl-i İmrân, 3/47.

⁶⁷ Mâide, 5/96.

⁶⁸ Cin, 72/19.

⁶⁹ Yûsuf, 12/64.

⁷⁰ Kehf, 18/44.

⁷¹ Sâd, 38/32.

⁷² İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-Elfiyye*, s. 24, 128-130. beyitler.

⁷³ İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-Elfiyye*, s. 26, 172. beyit.

⁷⁴ İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-Elfiyye*, s. 32, 267. beyit.

İbn Mu'tî, isim fiillerden bahsettiği şu beyitte Mâide sûresinin 105. ayetinde geçen عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ cümlesini şahit olarak kullanmıştır:⁷⁵

كَقَوْلِهِ: عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ أَيُّ الزَّمَوَا كَمَا تَقُولُ: حِذْرُكُمْ

Mübteda ve haber babında İbn Mu'tî, Yusuf sûresinin 18. ayetinde geçen صَبْرٌ جَمِيلٌ ifadesini şahit olarak kullanmıştır:⁷⁶

فِي قَوْلِهِ: صَبْرٌ جَمِيلٌ قَدِيرًا مُبْتَدَأٌ قَوْمٌ وَقَوْمٌ خَبِيرًا

İzafet babında ise Nahl sûresinin 58. ayetinde geçen ظِلٌّ وَجْهُهُ مَسْوَدٌ cümlesini şahit olarak almıştır:⁷⁷

كَمِثْلِ: ظِلٌّ وَجْهُهُ مَسْوَدًا وَإِنْ أَنْتَ فِعْلًا لَوْ قَبْتَ حَدًّا

İzafet babında Zümer sûresinin 39. ayetinde geçen كَاشَفَاتُ ضُرِّهِ, saff sûresinin 8. ayetinde geçen مُنِيرٌ نُورُهُ ifadelerini şahit olarak kullanmıştır:⁷⁸

وَمِثْلُ ذَاكَ كَاشَفَاتُ ضُرِّهِ وَقَدْ رُوِيَ كَذَا مُنِيرٌ نُورُهُ

Kur'anî şahitleri kullandığı yerlerden biri de zamirler babıdır. Burada Kehf sûresinin 96. ayette geçen أَتَوْنِي أَفْرَعُ عَلَيْهِ قَطْرًا cümlesini şahit olarak kullanmıştır:⁷⁹

كَمِثْلِ زَارِنِي وَزُرْتُ عَمْرًا وَمِنْهُ أَتَوْنِي أَفْرَعُ عَلَيْهِ قَطْرًا

Görüldüğü üzere bunlar gibi birçok örneği İbn Mu'tî'nin Elfiyyesinde bulmamız mümkündür. Bunlarla yetinerek İbn Mu'tî'nin bu konuda Kur'an kıraatleriyle istişadına da değinelim. Nahiv âlimleri sahabe ve tabiine isnadları doğru olan Kur'an kıraatleriyle ihticâc konusunda icma etmişlerdir. Nahvi bizzat oluşturan Ebu Amr b. İsa b. Ömer es-Sekafî, Yunus, Halil gibi ilk nahivciler kurra idiler. Onların kıraatleri önemsemeleri ve kıraatlardan duydukları şeyler ile rivayet edilenler arasındaki uyumu görmek istemeleri onları gramer araştırmalarına yöneltmiştir.

İbn Mu'tî, mütevatir olsun şaz olsun Ku'ran kıraatleriyle sadece ihticâta bulunmamış bunun yanında kıraatler onun için kendi görüşlerini isbat için bir kaynak olmuştur. İbn Mu'tî'nin, Elfiyyesinde kullandığı mütevatir kıraatlerin sayısı dokuzdur.⁸⁰ Ona göre bazı örnekleri arzetmede kıraatlarla de istidlal mümkündür. Örneğin, Elfiyyesinde cem-i müennesi salimden bahsederken; حُطْوَةٌ وَسِدْرَةٌ gibi فُعْلَةٌ ve فُعْلَةٌ vezni üzerine gelenlerin cemilerinin üç şekilde geldiğinden bahseder:⁸¹

وَمِثْلُ: حُطْوَةٌ وَسِدْرَةٌ أَتَتْ فِي جَمْعِهَا لُعَا ثَلَاثُ رُوَيْتٍ

ed-Dürretü'l-elfiyye şârihi İbnü'l-Kavvâs,⁸² bu beyti şerh ederken حُطْوَةٌ kelimesinin cemisinin İbn Âmir kıraatinde حُطَّوَاتٌ, Hafs kıraatinde حُطَّوَاتٌ, diğerlerinde ise حُطَّوَاتٌ şeklinde okunmuştur. Aynı şekilde سِدْرَةٌ kelimesinin aynel harfi kıraatlerde sükunlu, fethalı ve kesralı okunmuştur.

⁷⁵ İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, s. 52, 629. beyit.

⁷⁶ İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, s. 44, 486. beyit.

⁷⁷ İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, s. 45, 513. beyit.

⁷⁸ İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, s. 39, 402. beyit.

⁷⁹ İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, s. 36, 342. beyit.

⁸⁰ Bkz. İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, Beyitler: 88, 402, 518, 520, 528, 542, 543, 617.

⁸¹ İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, s. 22, 88. beyit.

⁸² İbnü'l-Kavvâs, *Şerhu'l-elfiyye*, c. I, s. 301-302.

İbn Mu'tî, tahfiflik durumunda hareke değişimiyle alakalı *el-Fusûl* adlı eserinde İbn'in tahfif edilebileceği görüşünü savunarak şu ayetleri şahit göstermiştir:

“وَإِنْ كُلُّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ” ayetinde إِنَّ amel etmişken, “وَإِنْ كُلُّ لَمَّا لَيُؤْفِقَنَّهُمْ” ayetindeki إِنَّ'yi Naff' ve İbn-i Kesir tahfifli okumuşlardır.⁸³

İbn Mu'tî, izafet babını açıklarken de Kur'an'dan şahitler getirmiştir:⁸⁴

وَعَبْرَ حَضْرَةِ بَنِي قَدْرَا	فَلَمْ تُعْرِفْهُ كَمَا لَوْ ظَهَرَ
مِنْهُ اسْمٌ فَاعِلٌ أُرِيدَ الْحَالُ	فِيهِ مُضَافًا أَوْ الْاسْتِقْبَالُ
كَضَارِبِ الْعَبْدِ وَكَابِي زَيْدٍ	دَلِيلُهُ غَيْرَ مُحَلِّي الصِّدِّ
وَمَثَلُ ذَاكَ كَاشِفَاتُ ضُرِّهِ	وَقَدْ رُوِيَ كَذَا مِنْهُ نَوْرُهُ

İbn Mu'tî, nahvi bir meseleyi delillendirmek ve görüşünü desteklemek için mütevatir kıraatlerle istidlalde bulunduğu gibi şaz kıraatlerle de istidlalde bulunmuştur. *ed-Dürretü'l-elfiyye*'de üç yerde şaz kıraatlerle de istidlalde bulunduğu görülür:⁸⁵

وَرَفَعُ لَا تَ حِينَ⁸⁶ قَدْ يُسَاحُ فَلَا تَ حِينَ مَثَلُ لَا تَرَاحُ

Bu beyitteki cümlelerin takdiri ليس الحين şeklinde olup ismi gizli mahzuftur. Haber hazfedilerek merfu olarak da okunmuştur. Bu kullanım şaz olup az kullanılmıştır. Bu kıraati Sîbeveyh de *el-Kitab*'ında zikretmiştir.⁸⁷ Burada لا تَرَاح, ليس konumunda olup merfu bir isimdir.

2.2. Hadis-i Şeriflerle İstişhâd

Hadislerle istişhâdın câiz olup olmadığı hususu ihtilafıdır. İbn Harûf en-Nahvî, İbn Mâlik et-Tâî ve Radî el-Esterâbâdî eserlerinde hadislerle istişhâd etmişlerdir. Başta İbnü'z-Zâîğ ve Ebû Hayyân el-Endelüsî olmak üzere birçok nahivci, hadislerin Hz. Peygamber'den sadece anlamları ile rivayet edildiğini söyleyerek bu metinlerle istişhâd câiz görmemişlerdir. Basra ve Kûfe dil mekteplerine mensup bazı dilciler de hadislerle istişhâd etmemişlerdir. Öte yandan eski dilcilerin hadislerle istişhâd etmemesinin onlarla istişhâdın câiz olmadığı anlamına gelmediği ileri sürülmüştür. Resûl-i Ekrem'in fesahatini ortaya koyan hadisleri, özlü sözleri (cevâmiu'l-kelim) ve kelim-ı kibarlarının hem lafız hem anlamca ona ait olduğu, birkaç rivayeti bulunan hadislerle uzun hadislerin ise anlamlarının nakledilmiş olabileceği görüşü daha mâkul kabul edilmiştir.⁸⁸

Nitekim nahivciler, Rasûlullah (s.a.s.)'ın, Arapların en fasihi olduğunu; fasih ve latîf bir şekilde konuştuğunu ve başka bir lehçeyle hitap ettiğinde bu lehçe sahiplerine kısa ve mûciz ifâdelerle açıklamalar yaptığını ittifakla kabul etmektedirler.⁸⁹

Çoğu nahivciye göre, hadis istişhad usûllerinden biridir. Çünkü rasûl (sav) hevasından konuşmaz, rabbinden kendisine geleni vahyeder. Usûlcü ve fakihler hadise direk itimat

⁸³ Beni Atâ, *İbn Mu'tî ve Erâuhu'n-nahviyye*, s. 221.

⁸⁴ İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, s. 39, 399-402. beyit.

⁸⁵ Mâide, 5/1.

⁸⁶ Zümer, 39/38.

⁸⁷ Saff, 61/8.

⁸⁸ İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, s. 26, 528. beyit.

⁸⁹ Sâd, 38/3.

⁹⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, c. 1, s. 58.

⁹¹ Durmuş, “İstişhad”, *DİA*, c. 23, s. 396-397.

⁹² Özbalkçı, Mehmet Reşit, *Kur'ân ve Hadîs'in Arap Gramerindeki Rolü*, (İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006), s. 201.

etmişlerdir. Kur'an'dan sonra gelen ikinci önemli delil kaynağı addederek onun üzerine birçok usûl kaideleri ve şer'î hükümler bina etmişlerdir. Ancak nahivciler hadis-i şerifle istişhad konusunda farklı davranmışlardır. Bağdadî, dil âlimlerini hadisle istişhad konusunda üçe ayırır:⁹³

1) Hadisle istişhadı reddedenler: İbn Dâî (ö. 680/1281) ve Ebu Hayyân Endelüsî⁹⁴ gibi âlimler, hadis âlimleri manayla rivayeti caiz gördüklerinden dolayı gramer araştırmalarında hadisi şerifle istişhadın caiz olmadığını ileri sürmüşlerdir. Onlara göre, manayla rivayet edilen hadislerin bazıları Hz. Peygamberin kullandığı lafızlar olmayıp Arap olmayan ravilerin lafızlarıdır. Hadis rivayet edenlerin çoğunluğu Arapçayı hikâye ederek ve okuyarak öğrenen acemlerdendi. Ravilerin çoğu acemlerden olduğu için konuşmalarında da tabî olarak birçok hatalar mevcuttu. Ayrıca Arap diline onlar aracılığıyla birçok fasih olmayan şeyler girdi.⁹⁵

2) Hadis-i şerifle ihticâcı caiz görenler:⁹⁶ İbn Malik, İbn Hişam gibi dilciler hadisle ihticâcı caiz görmüşlerdir. Çünkü Rasûl (s.a.v), Arapların dilce en fasihi, konuşması en güçlü olanı ve belagatı en güzel olanıdır. Onlara göre hadis râvileri Hz. Peygamber (sav)'den naklettikleri hadislerde son derece titiz davranmışlardır. Hadislerin zabtında müteşeddîd, rivayetlerinde dikkatliydi. Üstelik, hadis ricalini tanıma ve hadisleri zabt yolunda yolculuk gibi ağır zorluklara katlanmışlardır. Bu yüzden hadisle ihticâc, Kur'an'la ihticâc gibi caizdir. Bu görüşteki âlimler, manayla hadis rivayeti konusunda şunları söylemişlerdir: Manayla naklin caiz olması demek, tersinin meydana gelmesinin mümkün olmayacağını gösteren akli bir cevaz manasındadır. Manayla hadis rivayet edenler de son derece titiz bir şekilde hadisleri rivayet ettiler. Titizlikle yapılan rivayetlerde bir değişiklik olmamıştır. Değişiklik ancak yazıya geçirilmeyenlerde söz konusudur. Tedvin edilenlerde lafızların değiştirilmesi mümkün değildir.⁹⁷

3) Hadisle istişhad konusunda orta yolu izleyenler:⁹⁸ Şâtıbî gibi bazı âlimler ise orta yolu takip ederek bazı hadisleri istişhad için kabul ederken bazılarını reddetmişlerdir. Bu âlimler, hadisleri iki kısımda değerlendirmişlerdir:

a) Yalnızca manasına özen gösterilip lafzı önemsenmeyen hadislerle istişhadda bulunulmaz.

b) Hz. Peygamber'in (sav) fesâhatini gösteren hadisler, nebevî deyim ve özdeyişler, Hz. Peygamber'in Vail b. Cühr'e verdiği mektuplar gibi özel bir amaç için lafzına itina gösterilen hadislerle istişhadda bulunulabilir.⁹⁹

Âlimlerin bu konuda görüşleri farklı farklı da olsa Peygamber sözü olması hasebiyle birçok önemli âlim, hadisi şâhid olarak kullanmıştır.

Müellifimiz İbn Mu'tî de, az da olsa hadisle istişhadda bulunmuştur. İbn Mu'tî, *Fusûl*'ünde ism-i tafdilîni amel etmesi hususunda;¹⁰⁰ "İsm-i tafdil, ancak muzmeri (zamir) ref eder, açık ismi ref etmez; ancak kuraldışı yani istisnâ ve şâz olarak açıktaki fâilini ref eder." der ve şu hadis-i istişhâd eder:

⁹³ el-Bağdadî: Abdülkâdir b. Ömer, *Hizânetü'l-Edeb ve Lübbü Lübbâbi Lisâni'l-'Arab*, (Bulak: Matbaatü'l Emîriyye, ts.), c. I, s. 23.

⁹⁴ Bağdadî, *Hizânetü'l-Edeb*, c. I, s. 23.

⁹⁵ Bağdadî, *Hizânetü'l-Edeb*, c. I, s. 23-24.

⁹⁶ Bağdadî, *Hizânetü'l-Edeb*, c. I, s. 23-24.

⁹⁷ Beni Atâ, *İbn Mu'tî ve Erâuhu'n-nahviyye*, s. 229.

⁹⁸ Bağdadî, *Hizânetü'l-Edeb*, I/27.

⁹⁹ Beni Atâ, *İbn Mu'tî ve Erâuhu'n-nahviyye*, s. 229.

¹⁰⁰ İbn Mu'tî, *el-Fusûl*, s. 221-222.

101 ما من أيام أحبُّ إلى الله فيها الصومُ منه في عَشْرِ ذِي الْحِجَّةِ

“Günlerden Allah’a en en sevimli olan gün zilhicce’nin onuncu gününde oruç tutmaktır.”

Bu örnekte görüldüğü gibi أحبُّ kelimesi ism-i tafdîl ve الصومُ kelimesi ise onun fâilidir ve burada ismü’t-tafdîl, fâilini açık bir isim olarak almış ve onu ref etmiştir.¹⁰² İbn İyaz, İbn Mu’tî’nin zikrettiği gibi Hz. Peygamber’in bu sözünün şaz olmadığını söyler.¹⁰³ Sîbeveyh, Müberred, İbn Serrac, İbn Malik gibi dil âlimleri de eserlerinde bu hadis ile istişhadda bulunmuşlardır.

İbn Mu’tî’nin istişhadda bulunduğu yerlerden biri de maksûr ve memdûd isimlerdir.¹⁰⁴

وأما السَّمْعُ فَيَكْثُرُ وَقَدْ تَمَدُّ تَارَةً مَا يُقْصَرُ

“O ikisinde sema (yoluyla gelen isimler) çoktur. Bazen maksur olanlar memdud yapılabilir.” Bu beyitte تَارَةً ve يَكْثُرُ kelimeleri hadislerde çokça kullanılan kelimelerdir.

İbn Mu’tî’nin istişhadda bulunduğu yerlerden bir diğeri müenneslik konusudur. Semai müennesleri saydığı beyitlerden olan aşağıdaki beyitte şöyle demektedir:¹⁰⁵

وَالسَّاقِ وَالْقَدَمِ ثُمَّ الْعَضِدِ وَالْكَفِّ وَالشِّمَالِ ثُمَّ الْكَفِّدِ

“Bacak, ayak, pazı, aya, sol el ve ciğer gibi (çift organlar müennestir.)”

Bu beyitte geçen كَبِدٍ رَطْبَةً أَجْرٌ kelimesi, Hz. Peygamberin كَبِدٍ رَطْبَةً أَجْرٌ hadisinde geçen bir kelimedir.¹⁰⁶

İbn Mu’tî, mebni ve mu’rab isimler konusunda da hadisten istişhadda bulunmuştur.¹⁰⁷

وَأَجَزْتُ مِنْ أَلْقَابِهِ كَلِمَ يَرُمُ وَلَيْسَ فِي الْأَسْمَاءِ شَيْءٌ يَنْجَزِمُ

“Açıkça fiili gibi isimlerden cezmedilen hiçbirşey yoktur.”

Bu beyitte geçen “dilemek, istemek” anlamındaki يَرُمُ fiili Hz. Peygamber’in Bizans kralı Herakleios’a gönderdiği mektupda şöyle geçmektedir:¹⁰⁸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مِنْ مُحَمَّدٍ عَبْدِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى هَرَقْلَ عَظِيمِ الرُّومِ سَلَامٌ عَلَى مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى..... وَسَارَ هَرَقْلَ إِلَى حِمصَ فَلَمْ يَرُمْ حِمصَ.....

Bu örnekler bize gösteriyor ki İbn Mu’tî, az da olsa hadislerden de istişhadda bulunmuştur.

2.3. İbn Mu’tî’nin Arap Şiiriyle İstişhâdı

¹⁰¹ İbn Mâce, Sünen, (Beyrut: Daru’l-Ma’rife, 1998), c. I, s. 550.

¹⁰² Demir, İsmail, “İbn Mu’tî’nin Kitâbu’l-fusûl fi’n-nahv Adlı Eserinde İstişhâd”, (Kars: Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015), Sayı: 3, s. 27.

¹⁰³ İbn İyaz el-Bağdâdî, el-Mahsûl fi şerhi’l-fusûl, (Amman: Dâru Ammâr, 2010), c. II, s. 993.

¹⁰⁴ İbn Mu’tî, Dürretü’l-elfiyye, s. 66, 901. Beyit.

¹⁰⁵ İbn Mu’tî, Dürretü’l-elfiyye, s. 62, 818. Beyit.

¹⁰⁶ Bkz. Buhârî, Müsâkât 9, Mezalim 23, Edeb 27, Müslim, Selam 153, (2244), Muvatta, Sıfatu’n - Nebi 23, (2, 929-930), Ebu Davud, Cihad 47, (2550).

¹⁰⁷ İbn Mu’tî, Dürretü’l-elfiyye, s. 19, 36. Beyit.

¹⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 262, 263; Buhârî, “Bed’ü’l-vahy”, 6; Müslim, “Cihâd”, 74.

İbn Mu'tî'nin *ed-Dürretü'l-elfiyye*'sinde Arap şiiriyle istişhadına çokça rastlıyoruz. Bu eserindeki şahit sayısı otuz dokuzu bulur. İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*'sinde Kur'an ayetleriyle istişhadda izlediği metodu şiirle istişhad konusunda da izlemiştir. Bazen tahzir konusunda yaptığı gibi beytin tamamını vermiştir:¹⁰⁹

قَدْ سَأَمَ الْحَيَاتُ مِنْهُ الْقَدَمَا الْأَفْعَوَانَ وَالشُّجَاعَ الشَّجَعَمَا

Bu beyitlerin ikincisini İbn Kavvâs, Elfiyye şerhinde zikretmiş kime ait olduğunu söylememiştir. Sîbeveyh ise bu beyti Abd b. Abes'e nisbet etmiştir.¹¹⁰ İbn Cinnî de *Hasais*'inde bu şiiri isim vermeden zikretmiştir.¹¹¹

Elfiyyesinin başka yerinde âlem isimlerden bahsederken:¹¹²

نُبِتْتُ أَخْوَالِي بَنِي يَزِيدَ طُلُمَا عَلَيْنَا هُمْ فَدِيدُ

Recezele yazılmış bu beyit Ru'be b. Accâc'a aittir.¹¹³

Tam beyit vermenin yanında beytin ortası veya sonundan bir veya birden fazla kelimeyle istişhatta bulunmuştur:¹¹⁴

نَحْوُ: يَزِيدَ وَأَتَى عَنْ أَمْرِ كَأَصْمِتَ وَأَطْرِقَا فِي الشَّعْرِ

Bu beyitteki şâhit, أَصْمِتَ kelimesidir. Bu kelime şairin şiirinde şöyle geçer:¹¹⁵

أَشْكَى سَلَوَقِيَّةً بَاتَتْ وَبَاتَ بِهَا فِي وَخْشٍ إِصْمِتَ فِي أَصْلَابِهَا أَوْدُ

أَصْمِتَ kelimesi emir fiilinden çevrilmiş âlem isim olarak gelmiştir. ضرب يَضْرِبُ babından olmasından dolayı onun mim'i kesralanmıştır.

İbn Mu'tî'nin yukarıdaki beytinde geçen diğer şahit kelime أَطْرِقَا, şairin şiirinde şöyle geçer:¹¹⁶

عَلَى أَطْرِقَا بِالْبَاتِ الْخِيَامِ إِلَّا التَّمَامُ وَإِلَّا الْعِصِيَّ

Bu beyitteki أَطْرِقَا kelimesi emir fiilinden çevrilmiş âlem bir isimdir. *Başını yere eğip susmak* anlamında bir kelimedir.¹¹⁷

İbn Mu'tî isim fiillerden bahsederken şöyle der:¹¹⁸

¹⁰⁹ İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, s. 29, 218. Beyit.

¹¹⁰ Sîbeveyhi, *Ebû Bîşr Amr b. Usman b. Kanber, el-Kitâb*, (thk. Abdu's-selâm Muhammed Harun) (Beyrut: Dâru'l-cîl, , ts.), c. I, s. 286-287.

¹¹¹ İbn Cinnî, *Hasâis*, c. II, s. 432.

¹¹² İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, s. 35, 332. Beyit.

¹¹³ Bkz. Velîm b. El-Verd, *Dîvânü Ru'be b. Accâc*, (Beyrût: Menşûrâtü Dâri'l Âfâki'l Cedîd,ts.), s. 172.

¹¹⁴ İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, s. 35, 329. Beyit.

¹¹⁵ Basît vezninde yazılmış bir beyittir. er-Râi en-Nemîrî'ye aittir. Bkz. İbnü'l-Kavvâs, *Şerhü'l-elfiyye*, c. I, s. 639, İbn Yaîş, *Şerhü'l-mufasssal*, c. I, s. 30.

¹¹⁶ İbn Kavvâs, şerhinde onu muhadram şairlerden Ebû Züeyb Hüzeli'ye nisbet etmiştir. Bkz. İbn Kavvâs, *Şerhü'l-dürretü'l-elfiyye*, c. I, s. 640.

¹¹⁷ İbn Yaîş, *Ebü'l-Bekâ Muvaffaküddin Yaîş b. Ali, Şerhu'l-mufasssal*, (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 1998), c. I, s. 31.

¹¹⁸ İbn Mu'tî, *Dürretü'l-elfiyye*, s. 52, 625. Beyit.

فِي شِعْرِهِمْ قَدْ وَرَدَتْ فَحَاكِهَا تَرَاكِهَا مِنْ إِبِلٍ تَرَاكِهَا
مَنَاعِهَا مِنْ إِبِلٍ مَنَاعِهَا وَقِيلَ: يَجْتَاجُ إِلَى سَمَاعِهَا

Bu beyitlerdeki şahit, تَرَاكِهَا مِنْ إِبِلٍ تَرَاكِهَا cümlesidir. Bu cümle Tufeyl b. Yezîd el-Hârisî'nin recezindendir. Bu şairin şiiri Mufasssal şerhinde şöyle geçer:¹¹⁹

تَرَاكِهَا مِنْ إِبِلٍ تَرَاكِهَا أَمَا تَرَى الْخَيْلَ لَدَى أَوْرَاكِهَا

İbn Mu'tî, hal konusunu anlatırken şöyle der:¹²⁰

وَقَدْ بَجَّيْتُ الْحَالَ طَوْرًا مَعْرِفَةً فِي حُكْمٍ تَنْكِيرٍ وَمُشْتَقٍّ صِفَةً
كَقَوْلِهِ: أَرْسَلَهَا الْعِرَاكَ وَجُهِدَهُ وَوَحَدَهُ أَتَاكَ

Yukarıdaki beyitte şahit أَرْسَلَهَا الْعِرَاكَ cümlesidir. Bu cümle lebîd'in divânında şöyle geçer:¹²¹

فَأَوْرَدَهَا الْعِرَاكَ وَلَمْ يَذْذُهَا وَلَمْ يُشْفِقْ عَلَى نَعْصِ الدِّخَالِ

Sîbeveyh, Müberred gibi Basralı nahivcilerin çoğunluğu da bu şiiri istişhad için kullanmışlardır.¹²²

İbn Mu'tî, harf-i cerlerden رُبْ den bahsettiği beytinde şöyle der:¹²³

فَيَقْعُ الْفَعَالُ وَالْإِسْمُ بَعْدَهَا وَأَضْمَرُوا فِي الشَّعْرِ رُبَّ وَخْدَهَا
وَحَيْثُمَا لَهَا دَلِيلٌ بَاقِي كَقَوْلِهِ: وَقَاتِمِ الْأَعْمَاقِ

125

Bu beyitte şahit olarak geçen قَاتِمِ الْأَعْمَاقِ ifadesi Ru'be b. Accâc'ın beytinden bir cüzdür. Ru'be'nin beyti şu şekildedir:¹²⁴

قَاتِمِ الْأَعْمَاقِ خَاوِي الْمَخْتَرَقِ مُشْتَبِهُ الْأَعْلَامِ لِمَا عِ الْحَقِّقِ

Ru'be'nin şiirinden şahit olarak alınma bir başka beyti şöyledir:¹²⁵

أَنْ مَعَ كَادٍ فِي شُدُودٍ وَصَحَا قَدْ كَادَ مِنْ طُولِ الْبَلَى أَنْ يَمْصَحَا

Bu beyitte geçen قَدْ كَادَ مِنْ طُولِ الْبَلَى أَنْ يَمْصَحَا cümlesi Ru'be b. Accâc'ın şu meşhur recezinden alınmıştır:¹²⁶

رَنْعَ عَقَاهُ الدَّهْرُ طُولًا فَانْمَحَى قَدْ كَادَ مِنْ طُولِ الْبَلَى أَنْ يَمْصَحَا

¹¹⁹ İbn Yaîş, Şerhu'l-mufasssal, c. IV, s. 50.

¹²⁰ İbn Mu'tî, *Dürretü'l-elfiyye*, s. 52, 625. Beyit.

¹²¹ Lebîd b. Rabîa el-Âmirî, *Dîvan*, (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), s. 108.

¹²² Bkz. Sîbeveyh, *el-Kitab*, c. IV, s. 210, Müberred, *el-Muktedab*, c. III, s. 237.

¹²³ İbn Mu'tî, *Dürretü'l-elfiyye*, s. 25, 143-144. Beyitler.

¹²⁴ Rü'be b. Accâc, *Dîvan*, (Rivâyet ve Şerh: Abdulmelik b. Karîb el-Asma'î, Haz. İzzet Hasan), (Beyrût –Haleb: Dâru's-Şarki'l-'Arabî, 1995), s. 104.

¹²⁵ İbn Mu'tî, *Dürretü'l-elfiyye*, s. 46, 534. beyit.

¹²⁶ Bkz. Sîbeveyh, *el-Kitab*, c. I, s. 478, İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufasssal*, c. VII, s. 121.

Sîbeveyhî ve İbn Yaiş de eserlerinde bu şahidi kullanmışlardır.¹²⁷

İbn Mu'tî'nin Elfiyyesinde Arap şiirinden kullandığı diğer şahidler şunlardır:¹²⁸

عَنْ طِيٍّ فِي ذُو حَفْرَتُ شَاهِدٌ كَذَا الْأَلَى فِي الشَّعْرِ أَيْضًا وَارِدٌ

Şahit olarak geçen ذُو حَفْرَتُ kelimesi Sinan b. Fahl et-Taî'nin şiirinde şöyle geçer:¹²⁹

فَإِنَّ الْمَاءَ مَاءُ أَبِي وَجَدِي وَبَغْرِي ذُو حَفْرَتُ وَذُو طَوْنَتُ

Masdar babında İbn Mu'tî şöyle der:¹³⁰

وَإِنْ يَكُنْ بِالْأَمِّ قَدْ تَعَرَّفَا كَالضَّرْبِ مِسْمَعًا فَقَالُوا: ضَعُفَا

Şahit olarak geçen مِسْمَعًا ifadesi Emevi dönemi şairlerinden Murrâr b. Saîd'in şiirinde şöyle geçer:¹³¹

لَقَدْ عَلِمْتُ أُولَى الْمَغِيرَةِ أَنِّي كَرَرْتُ فَلَمْ أَنْكُلْ عَنِ الضَّرْبِ مِسْمَعًا

İbn Mu'tî'nin Elfiyye'sindeki şahitlerin geri kalanları da bu şekildedir. Daha fazla detay bilgi için Elfiyye'nin şerhlerine bakılabilir.

2.4. İbn Mu'tî'nin Darb-ı Mesellerle İstişhâdı

İbn Mu'tî, Elfiyyesinde darb-ı mesellerle de istişhâdda bulunmuştur. Bunlardan birkaç örnek verelim:

Mesela, "وراءك أوسع لك" darb-ı meselidir.¹³² Bu "Acele etme! Telaşlanma! Arkada kal! Yer bulursun"¹³³ anlamında kullanılır. İbn Mu'tî Elfiyye'sinde tahzir bâbında bu deyimini şöyle kullanmıştır:¹³⁴

وَأَنْتَ خَيْرًا وَوَرَاءَ أَوْسَعَا وَنَاقَةَ اللَّهِ وَكُلَّ سُمُعَا

Diğer bir arap atasözü, "عسى الغويز أبؤسا" "Belki de şer size mağara tarafından gelir."¹³⁵ Anlamındaki atasözü bazen kötülüğün sığınılan güvenilen yerden geldiğini anlatmak için kullanılır.¹³⁶ Bu deyim Elfiyyesinde İbn Mu'tî şu şekilde kullanmıştır:¹³⁷

وَأَلْحَقُوا بِكَانٍ كَادَ وَعَسَى دَلِيلُهُ عَسَى الْغُويزُ أَبُؤْسَا

¹²⁷ Bkz. Sîbeveyh, *el-Kitab*, c. I, s. 372, İbn Yaiş, *Şerhu'l-mufasssal*, c. II, s. 118.

¹²⁸ İbn Mu'tî, *Dürretü'l-elfiyye*, s. 37, 369. beyit.

¹²⁹ Bkz. İbn Yaiş, *Şerhu'l-mufasssal*, c. III, s. 147.

¹³⁰ İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, s. 51, 621. beyit.

¹³¹ Sîbeveyh, *el-Kitab*, c. I, s. 193.

¹³² el-Meydânî, Ebu'l Fadl Ahmed b. Muhammed, *Mecmau'l-emsâl*, (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd) (Kahire: Daru'l-marife, 1955), c. II, s. 370. Bu darb-ı mesel Sîbeveyhî'nin *el-Kitab* 'ında da geçmektedir.

¹³³ Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Deyimler ve Atasözleri*, (Konya, Tekin Kitapevi, ts.) , s. 424.

¹³⁴ İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, s. 29, 214. beyit.

¹³⁵ el-Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, c. II, s. 17.

¹³⁶ Akdağ, *Arap Dilinde Deyimler ve Atasözleri*, s. 285.

¹³⁷ İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, s. 46, 529. Beyit.

“عَسَى الْعُؤْيُرُ أَنْ يُسَا cümlesidir. fiillerini عسى ve كاذ”

“أهلك والليل” “Gece olmadan önce ailene dön” anlamında bir darb-ı meseldir. İbn Mu'tî'nin Elfiyyesinde şöyle kullanılmıştır:¹³⁸

أَهْلَكَ وَاللَّيْلُ أَيُّ الْحَقِّ أَهْلَكَ شَأْنُكَ وَالْحَجُّ أَيُّ الزَّمِّ شَأْنُكَ

“يَا كَيْفَ شَأْنُكَ” “yani kendi işine bak! Gece olmadan önce ailene dön”

Arapların çokça kullandığı atasözlerindendir. “Bana her ikisini ve bir de hurmayı ver” anlamına gelir. İki şeyi almada muhayyer bırakılan kişinin her ikisini ve bir de başka bir şeyi istediğini ifade eden bir atasözüdür. İbn Mu'tî'nin şiirinde şöyle geçer:¹³⁹

وَهَكَذَا كِلَيْهِمَا وَتَمَّرًا إِيَّاكَ إِيَّاكَ الْمَرْءَ الشَّرَّ

“Aynı şekilde bana her ikisini ve bir de hurmayı ver, sakın! Kötü münakaşadan sakın!”

Sonuç

Arap grameri tarihinde ilk Elfiyyenin sahibi olan İbn Mu'tî'nin görüşlerinde nahiv usûlü delillerinden semâ büyük yer işgal eder. Bütün semâ kaynaklarına itibar etmiş ve onları delil olarak kullanmıştır. İbn Mu'tî Elfiyyesinde en fazla ayetlerden istishadda bulunmuş, mütevatir veya şaz olsun Kur'an kıraatleriyle de istishad ettiği görülmüştür.

İbn Mu'tî, Elfiyyesinde Kufe ve Basra nahivcilerinin izlediği yola muhalif olarak az da olsa hadis ve sahabeden gelen haberlerle de istishadda bulunmuştur. İbn Mu'tî, Elfiyyesinde atasözleri ve Arap şiirini şâhit olarak kullanmıştır. Kıyas, İbn Mu'tî'nin eserlerinde çokça yararlandığı en önemli nahiv usûlü delilidir.

İbn Mu'tî, nahvî illeti önemsemiş ve illet onun eserinde sadece tarif düzeyinde değil derinlemesine üzerinde durulan bir konudur. Basra ve Kûfelilerin icma ettiği çoğu konularda onları desteklerken az bir kısmında muhalefet ettiği görülür. İstishabı nahiv usûlü delillerinden kabul etmiş ve *Elfiyye* adlı eserinde istishâb deliline başvurduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Akdağ, Hasan, *Arap Dilinde Deyimler ve Atasözleri*, Konya: Tekin Kitapevi, ts.
el-Âmirî, Lebîd b. Rabîa, *Dîvan*, (nşr. İhsan Abbas), Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
el-Bağdadî, Abdülkâdir b. Ömer, *Hizânetü'l-edeb ve Lübbü'lübâbi lisâni'l-'Arab*, 4 Cilt, Bulak: Matbaatü'l Emîriyye, ts.
Bardakoğlu, Ali, “İstishâb”, *DİA*, c. XXIII, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, ss. 376-381.
Beni Atâ, Seyfeddin Ahmed Salih, *İbn Mu'tî ve Erâuhu'n-nahviyye*, Amman: Darü'l-cinan li'n-neşri ve't-tevzi', 2016.
Demir, İsmail, “İbn Mu'tî'nin Kitâbu'l-fusûl fi'n-nahv Adlı Eserinde İstishâd”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, Sayı: 3, ss. 16-35.
Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, Erzurum: A.Ü. Fen-Edebiyat Fak. Yay. , 2001.
Dönmez, İbrahim Kâfi, “İllet”, *DİA*, c. XXII, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, s. 117-120.
Durmuş, İsmail, “İstishâd”, *DİA*, c. XXIII, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, ss. 396-397.
_____, İsmail, “Nahiv”, *DİA*, c. XXXII, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, ss. 300-306.

¹³⁸ İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, s. 29, 212. beyit, Meydânî, *Mecmau'l-emsal*, c. I, s. 52.

¹³⁹ İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, s. 29, 213. Beyit.

- El-ESAD, Abdülkerim Muhammed, *Makalat el-müntehabe fi ulumi'l-luga*, Riyad: Darü'l-mi'rac ed-devliyyeti li'n-neşr, 1994.
- Fırıncı, Doğan, "Sarfta 'Adl' Olgusu", *Iğdır Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2016, S. 7, ss. 119-133.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman, el-Hasâis, (thk. Muhammed Ali Neccâr), 3 Cilt, Mısır: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1952.
- İbn İyaz el-Bağdâdî, *el-Mahsûl fi şerhi'l-fusûl*, 2 Cilt, Amman: Dâru Ammâr, 2010.
- İbn Mâce, *Sünen*, Beyrut: Daru'l-ma'rife, 1998.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddîn Muhammed, *Lisânü'l-Arab*, (nşr. Yâsir Süleyman Ebu Şâdi, Mecdi Fethi es-Seyyid), 15 Cilt, Beyrut: Dâru's-sâder, ts. <https://waqfeya.com/book.php?bid=4077>.
- İbn Mu'ti, Yahyâ b. Abdilmu'tî b. Abdinnûr ez-Zevâvî el-Mağribî, *ed-Dürretü'l-elfiyye fi'n-nahv ve's-sarf ve'l-hatt ve'l-kitabe*, (nşr. Süleyman İbrahim el-Belkîmî), Kahire: Dâru'l-Fazîle, 2010.
- _____, Yahyâ b. Abdilmu'tî b. Abdinnûr ez-Zevâvî el-Mağribî, *el-Fusûlü'l-hamsûn*, (nşr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî), y.y, Kahire 1392/1972.
- İbn Yaîş, Ebû'l-Bekâ Muvaffaküddin Yaîş b. Ali, *Şerhu'l-mufasssal*, Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 1998.
- İbnü'l-Enbarî, Ebu'l-Berekât Kemaleddin Abdurrahman b. Muhammed, *Lüma'u'l-edille fi usûli'n-nahv*, (thk. Saîdü'l Efgani), Beyrut: Darü'l-fikr, 1971.
- _____, Ebu'l-Berekât Kemaleddin Abdurrahman b. Muhammed, *el-İnsâf fi mesâilil-hılâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, Kahire: Mektebetü'l-Hâncı, 2002.
- İbnü'l-Kavvas, Abdülaziz, *Şerhu elfiyyeti İbn Mu'tî*, Riyad: Mektebetü'l-hâricî, 1985.
- Karaman, Hayreddin ve diğerleri, *Kuran Yolu Tefsiri*, 5 Cilt, Ankara: DİB Yayınları, 2006.
- Kartal, Mustafa, "Bir Nahiv Delili Olarak İstishab", Samsun: OMÜİFD, 2019, S. 47, ss. 477-498.
- el-Meydânî, Ebu'l Fadl Ahmed b. Muhammed, *Mecmau'l-emsâl*, (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd) 2 Cilt, Kahire: Daru'l-Marife, 1955.
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit, *Kur'ân ve Hadîs'in Arap Gramerindeki Rolü*, İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006.
- er-Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir, *Muhtaru's-sıhah*, Dimeşk: Dâru'l-feyha, 2010.
- Ru'be b. Accâc, *Dîvan*, (Rivâyet ve Şerh: Abdulmelik b. Karîb el-Asma'î, Haz. İzzet Hasan), Beyrût –Haleb: Dâru's-Şarki'l-'Arabî, 1995.
- Sîbeveyhi, *Ebû Bîşr Amr b. Usman b. Kanber, el-Kitâb*, (Thk. Abdu's-selâm Muhammed Harun), Beyrut: Dâru'l-cıl, ts.
- Suyûtî, Celâlüddin, *el-İktirah fi ilm-i usûlin-nahv*, Beyrut: Darü'l-kütübü'l-ilmiyye, 1998.
- _____, *el-Mezher fi ulumi'l-Luga ve Envaihe*, (thk: Muhammed Ahmed Cadü'l Mevla), Mısır: Matbaatü İsa el-Yâbî el-Halebi, ts.
- Taşköprüzade, Ebu'l-Hayr Ahmed b. Mustafa b. Halil, *Miftahüs-sa'ade*, Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmiyye, 1987.
- Velîm b. el-Verd, *Dîvânü Ru'be b. Accâc*, Beyrût: Menşûrâtü dâri'l âfâki'l-cedîd, ts.